

Deeltijdarbeid: instrument voor herverdeling van arbeid?

DRS. A. VAN DER VEEN* — DRS. S. IJ. ROOSMA**

Bij het zoeken naar oplossingen voor de werkloosheidsproblemen wordt dikwijls deeltijdarbeid als belangrijke mogelijkheid genoemd. Veel is er over deeltijdarbeid echter niet bekend. In dit artikel wordt onderzocht in welke mate deeltijdarbeid reeds in verschillende soorten functies voorkomt en wordt geprobeerd aan de hand van vraag- en aanbodfactoren na te gaan welke betekenis het werken in deeltijd in de toekomst zou kunnen krijgen. De auteurs verwachten dat deeltijdarbeid voornamelijk een zaak van gehuwde vrouwen zal blijven en dat een algemene herverdeling van arbeid er niet mee wordt bereikt.

Inleiding

Voordat de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid zijn rapport over plaats en toekomst van de Nederlandse industrie had gepubliceerd, was het nog respectabel na te denken over het scheppen van arbeidsplaatsen in de kwartaire sector en over herverdeling van arbeid. Deeltijdarbeid werd toen nog aangeprezen als middel om te komen tot herverdeling van arbeid in verband met de toenemende werkloosheid. Het lijkt ons aannemelijk dat deze belangstelling zal terugkeren, mede gezien de pas verschenen nota van de Raad van Centrale Ondernemingsorganisaties over deeltijdarbeid. In dit artikel gaan we na welke rol deeltijdarbeid nu speelt en wat in de toekomst de betekenis van deeltijdarbeid kan zijn voor de herverdeling van werk.

De directe aanleiding voor dit artikel was een onderzoek in opdracht van de provincie Groningen naar de rol die deeltijdarbeid zou kunnen vervullen op de Groningse arbeidsmarkt 1). Het onderzoek voor de provincie Groningen was gericht op het beantwoorden van de volgende vragen: Wat is de positie van deeltijdarbeid in de huidige werkgelegenheidsstructuur? Welke ontwikkelingen zijn er te verwachten in de vraag naar en het aanbod van deeltijdarbeid? En ten slotte, in hoeverre zou de provincie Groningen met haar specifieke arbeidsmarktproblemen moeten anticiperen op toekomstige ontwikkelingen op de deeltijdarbeidsmarkt? Nu is een dergelijk onderzoek in Nederland niet uniek. Veel gemeenten bijvoorbeeld hebben onderzoek gedaan naar de mogelijkheden van deeltijdarbeid binnen het gemeentelijk overheidsapparaat 2). De nationale overheid besteedde veel aandacht aan de bestudering van emancipatie en deeltijdarbeid als aspecten van het overheidspersoneelsbeleid 3). Deze onderzoeken hebben echter gemeen dat ze zijn gericht op de specifieke problemen van de betreffende organisatie. Eveneens tamelijk specifiek is het bekende onderzoek van De Jong e.a. 4), waarin wordt ingegaan op de kosten en baten van deeltijdarbeid voor werkgevers. Meer in het algemeen gaven Couzijn e.a. 5) aandacht aan organisatorische aspecten van deeltijdarbeid en aan kosten en baten voor werkgevers.

In het onderstaande proberen we een antwoord te geven op de vraag in hoeverre deeltijdarbeid een rol kan spelen bij een herverdeling van arbeid.

Gegevens over deeltijdarbeid

Op basis van de *Volkstelling 1971*, de *Arbeidskrachten-tellingen 1975 en 1977* en de *Werkgelegenheidsenquête 1978* van het Ministerie van Sociale Zaken hebben wij statistisch materiaal verzameld over part-time werkgelegenheid voor vrouwen en mannen per bedrijfstak en per beroepsgroep. Voor de technische problemen verwijzen wij naar ons rapport. Onder een part-timer verstaan wij iemand die minder dan 25 uren per week werkt.

In tabel I staat een aantal ontwikkelingen beschreven:

- het aantal vrouwen dat minder dan 25 uur per week werkt is in Nederland in de jaren zeventig relatief en absoluut gezien sterk toegenomen;
- de bedrijfstakken landbouw en visserij, bouwnijverheid, transport, opslag en communicatiebedrijven en de overige dienstverlening vallen op met hoge aandelen part-time werkende vrouwen. Dit geldt met name voor de bedrijfstak overige dienstverlening;
- hoewel de bouwnijverheid een tamelijk hoog percentage part-timers kent, gaat het absoluut gezien om weinig vrouwen;
- enigszins tegen de verwachting in werken er relatief weinig vrouwen minder dan 25 uur per week in het bank- en verzekeringswezen en bij de zakelijke dienstverlening.

Het percentage vrouwelijke part-timers in de overige dienstverlening is toegenomen van 23% naar 42%. Dit bij

* Verbonden aan de Economische Faculteit van de Rijksuniversiteit Groningen.

** Werkzaam bij het Economisch Technologisch Instituut Friesland te Leeuwarden.

1) Stichting Federatie van Noordelijke Economische Instituten, *Deeltijdarbeid, wenkend of wijkend perspectief*, Assen, maart 1980.

2) Groningen, Enschede, Rotterdam, Utrecht.

3) *Emancipatie en deeltijdarbeid als aspecten van het overheids-personeelsbeleid*, Den Haag, nr. 1 juli 1977; nr. 2, november 1978; nr. 3, februari 1979; nr. 4, augustus 1979.

4) De Jong e.a., *Beter ten halve gewerkt?* Leiden, 1974.

5) Couzijn e.a., *Deeltijdarbeid, wat heb je eraan?* *Intermediair*, 30 november 1979.

een stijgende totale werkgelegenheid voor vrouwen in deze sector. Opmerkelijk is echter het feit dat in de industrie het aantal part-timers is toegenomen, ondanks een dalende totale werkgelegenheid voor vrouwen.

Tabel 1. Overzicht van deeltijdarbeid door vrouwen per bedrijfstak, absoluut en in procenten van het totale aantal werkzame vrouwen

	1971		1975		1977		1978
	× 1.000	in procenten	× 1.000	in procenten	× 1.000	in procenten	in procenten
Bedrijfstakken volgens SBI 1970							
0 Landbouw en visserij	10,0	25,5	18,0	39,2	18,0	30,0	39,9
1-4 Delfstoffenwinning, industrie en openbare nutsbedrijven	29,5	14,9	37,0	20,9	35,0	21,4	21,5
5 Bouwnijverheid en installatiebedrijven	2,8	19,6	6,0	28,5	9,0	39,1	36,5
6 Handel, horeca en reparatie ..	36,8	14,2	71,0	24,6	83,0	27,9	31,1
7 Transport, opslag en communicatie	5,0	18,3	9,0	26,5	12,0	34,3	37,5
8 Banken, verzekeringen en zakelijke diensten	15,3	18,1	26,0	24,5	28,0	24,8	24,9
9 Overige dienstverlening (openbaar bestuur, onderwijs, gezondheidszorg e.d.)	110,2	23,1	190,0	35,1	241,0	38,7	42,1
Totaal	209,6	21,0	357,0	29,4	426,0	32,8	32,6

Bronnen: CBS, Volkstelling 1971; CBS, Arbeidskrachtenstellingen 1975 en 1977; Ministerie van Sociale Zaken, Werkgelegenheidsenquête 1978.

Tabel 2. Overzicht van deeltijdarbeid door mannen per bedrijfstak, absoluut en in procenten van het totale aantal werkzame mannen

	1971 1)		1975		1977		1978
	× 1.000	in procenten	× 1.000	in procenten	× 1.000	in procenten	in procenten
Bedrijfstakken volgens de SBI 1970							
0 Landbouw en visserij	—	—	6	2,4	6	2,6	3,2
1-4 Delfstoffenwinning, industrie en openbare nutsbedrijven	—	—	17	1,7	18	1,8	1,0
5 Bouwnijverheid en installatiebedrijven	—	—	3	0,6	5	1,0	1,0
6 Handel, horeca en reparatie ..	—	—	14	2,6	15	2,8	3,1
7 Transport, opslag en communicatie	—	—	3	1,2	4	1,4	2,1
8 Banken, verzekeringen en zakelijke diensten	—	—	5	2,3	8	3,5	3,1
9 Overige dienstverlening	—	—	24	2,4	30	4,6	5,2
Totaal	56,5	1,6	72	2,1	86	2,6	2,5

Bronnen: zie tabel 1.

1) In de Volkstelling van 1971 wordt voor mannen geen verdeling naar bedrijfstakken gegeven.

Tabel 2 geeft aanleiding tot de volgende constatering: — voor het totaal van de bedrijfstakken kan worden vastgesteld dat er sprake is van een groei van het absolute en relatieve aantal mannen dat minder dan 25 uur per week werkt, nl. van 1,6% in 1971 tot ca. 2,5% in 1978; — voor de afzonderlijke bedrijfstakken kan op basis van drie jaren over het algemeen een stijgende tendens worden

waargenomen. Alleen in de industrie is er voor 1978 sprake van een breuk.

Behalve een opsplitsing van part-time werkgelegenheid naar bedrijfstakken kan een verdeling worden gegeven naar beroepsgroepen (tabel 3).

Tabel 3. Personen met een beroep als voornaamste bezigheid naar geslacht, beroepsgroep en wekelijkse arbeidsduur, 1975 × 1.000

	Minder dan 25 uur	Totaal	(1) in procenten van (2)
	(1)	(2)	(3)
MANNEN			
Wetenschapsbeoefenaars e.a. vakspecialisten, kunstenaars	15	516	2,9
Beleidsvoerende en hogere functies ..	1	166	0,6
Administratieve functies	7	470	1,5
Commerciële functies	4	288	1,4
Dienstverlenende functies	4	169	2,4
Agrarische beroepen	3	255	1,2
Ambacht, industrie, transport	16	1.445	1,1
VROUWEN			
Wetenschapsbeoefenaressen e.a. vakspecialisten, kunstenaressen	53	232	22,8
Beleidsvoerende en hogere functies ..	0	8	0
Administratieve functies	54	337	16,0
Commerciële functies	24	153	15,7
Dienstverlenende functies	83	238	34,9
Agrarische beroepen	4	19	21,1
Ambacht, industrie, transport	17	88	19,3

Bron: CBS, Arbeidskrachtenstelling 1975, blz. 28.

Tabel 4. Personen met een beroep als nevenactiviteit naar geslacht, beroepsgroep en arbeidsduur, 1975 × 1.000

	Minder dan 25 uur	Totaal	(1) in procenten van (2)
	(1)	(2)	(3)
MANNEN			
Wetenschapsbeoefenaars e.a. vakspecialisten, kunstenaars	4	6	66,7
Beleidsvoerende en hogere functies ..	1	1	100
Administratieve functies	3	4	75,0
Commerciële functies	5	5	100
Dienstverlenende functies	2	3	66,7
Agrarische beroepen	3	6	50,0
Ambacht, industrie, transport	4	5	80,0
VROUWEN			
Wetenschapsbeoefenaressen e.a. vakspecialisten, kunstenaressen	17	20	85,0
Beleidsvoerende en hogere functies ..	0	1	0
Administratieve functies	21	26	80,8
Commerciële functies	19	27	70,4
Dienstverlenende functies	44	50	88,0
Agrarische beroepen	14	25	56,0
Ambacht, industrie, transport	6	8	75,0

Bron: CBS, Arbeidskrachtenstelling 1975, blz. 28.

Als we kijken naar personen met een deeltijdbaan als voornaamste bezigheid, dan valt voor de mannen op dat in het onderwijs, onderzoek en de kunst ca. 3% part-timers (minder dan 25 uur) werkzaam zijn. Voor de vrouwen valt, naast het aandeel in het onderwijs, onderzoek en de kunst, het hoge aandeel part-timers in dienstverlenende functies op. Bij een opdeling van part-time werkgelegenheid naar geslacht en burgerlijke staat is de volgende tabel illustratief.

Tabel 5. Part-time werkgelegenheid in Nederland, 1977 naar geslacht en burgerlijke staat

Mannen	86.000
Vrouwen	426.000
waarvan gehuwd	357.000

Bron: CBS, Arbeidskrachtenstelling 1977.

Vraag naar en aanbod van deeltijdarbeid

Om maar direct onze voornaamste conclusie te vermelden: er is verbazingwekkend weinig bekend over de relatie tussen deeltijdarbeid en arbeidsmarkt, met name in relatie tot het werkloosheidsprobleem. Deze constatering is van belang, omdat er op zich zelf genoeg te zeggen valt over ontwikkelingen aan de aanbod- en vraagkant van de deeltijdarbeidsmarkt. Zodra echter vraag en aanbod op elkaar moeten worden aangesloten, blijkt dat we weinig weten over de mechanismen die de resulterende werkgelegenheid en werkloosheid bepalen. We beginnen met enkele opmerkingen over de ontwikkelingen aan de vraag- en aanbodkant.

Aanbod

Voor- en nadelen voor individuen om in deeltijd te gaan werken zijn de laatste jaren genoegzaam besproken (6). We noemen bijvoorbeeld dat er een toenemende belangstelling bestaat (bij hogere-inkomsttrekkers) om economische groei te besteden aan meer vrije tijd en om te komen tot een doorbreking van het rollenpatroon in het gezin (of andere samenlevingsvormen). Minder nadruk krijgt het argument dat deeltijdarbeid zonnig meer inkomen kan opleveren in gezinnen of samenlevingsvormen en verder het feit dat een toenemend aantal mensen voor een uitkering krachtens de WAO, ABP en AAW volledig wordt afgekeurd hoewel deze mensen in deeltijdbanen, als ze bestonden, hun restcapaciteit zouden kunnen benutten. Er zijn tekenen die erop wijzen dat men bij de Gemeenschappelijke Medische Diensten het volledig afkeuren van mensen weer ter discussie wil stellen om zo de overheid en werkgevers ertoe te bewegen part-time banen te zoeken c.q. te creëren voor gedeeltelijk arbeidsongeschikten.

Schattingen van het aanbod van deeltijdarbeid voor de toekomst staan of vallen met de weging van bovenstaande factoren. Een instituut als de WRR b.v. stelt in zijn rapport over de komende 25 jaar (7) dat bij een economische groei van 3% per jaar deeltijdarbeid sterk zal groeien. Als oorzaken noemt de Raad de voorkeur voor meer vrije tijd bij hoger opgeleiden en het feit dat gehuwde vrouwen niet meer willekeurige banen accepteren, die niet overeenkomen met hun opleidingsniveau. Bij nulgroei zal de groei van deeltijdarbeid volgens het WRR-rapport nog veel sterker zijn. Dit laatste scenario is naar onze mening nogal problematisch. Is er misschien nulgroei omdat mensen in deeltijd willen werken? Of is er bij nulgroei soms meer ruimte (of noodzaak) voor deeltijdarbeid? Om dit te kunnen beoordelen is het van groot belang om te weten hoe vraag en aanbod op elkaar inwerken. Bezien vanuit individuele voor- en nadelen lijkt het ons plausibel, dat bij een verslechterende economische situatie het inkomen minder zal toenemen en dat mensen met modale en lagere inkomens dan minder snel geneigd zullen zijn een volledige baan voor een deeltijdbaan te ruilen, dan bij een hogere economische groei het geval zou zijn. Aan de andere kant zullen mogelijk meer mensen vanuit een werkloosheidssituatie, b.v. als schoolverlaters, een part-time baan ambiëren. Van hoger opgeleiden mag worden verwacht dat zij ten behoeve van de emancipatie bereid zullen zijn arbeidstijd af te staan aan vrouwen. Maar ook is uiteraard de algemene economische situatie van groot belang: is het mogelijk om op een deeltijdbaan over te gaan, worden promotiekansen erdoor verminderd en wil de werkgever het eigenlijk wel?

Vraag

De bereidheid van werkgevers om mee te werken aan het totstandkomen van deeltijdbanen, hangt af van hun inschatting van de relatieve prestaties van deeltijders. Over de gevolgen van de invoering van deeltijdarbeid voor het bedrijfsleven en de overheid doen veel geruchten de ronde, maar er is weinig empirisch onderzoek gedaan. Vaak wordt ook weinig onderscheid gemaakt tussen vergelijkend empirisch

onderzoek en meningen die in enquêtes zijn verwoord. De aspecten waarop onderzoek zich zou moeten richten, zijn productiviteit en arbeidskosten.

Bepalend voor de productiviteit van een werknemer zijn o.a. het verzuim, de inbreng van kennis en ervaring, de belasting van leidinggevend personeel en kosten voor communicatie en coördinatie. Wat betreft arbeidskosten zijn van belang de loonkosten, het verloop, kosten voor werving, selectie, vorming en opleiding en kosten voor extra materiële voorzieningen. Wij zullen hier geen onderzoek en enquête-materiaal bespreken dat deze zaken uiteenrafelt (zie hiervoor Couzijn e.a.) (8). Duidelijk is echter dat geen ondubbelzinnige conclusies zijn te trekken. Ten aanzien van een aantal factoren blijkt dat er onvoldoende onderzoek is gepleegd om uitspraken te kunnen doen of blijkt dat onderzoek elkaar tegenspreekt. Over een onderwerp als productie per productief uur valt wel de uitspraak te doen dat deeltijders een relatief hogere productie per uur leveren, met alle gevolgen voor de werkgelegenheid overigens. Wat betreft de arbeidskosten kunnen geen algemene conclusies worden getrokken. Van belang is echter dat een aantal posten die samen de arbeidskosten vormen, onderhevig is aan schaafeffecten. Een paar deeltijders doen de kosten van administratie, materiële voorzieningen, vorming en opleiding niet direct sterk progressief oplopen. Als echter sprake is van een forse uitbreiding van het aantal deeltijders, kunnen binnen organisaties overgangproblemen ontstaan, die hogere personele kosten veroorzaken en die daarom als drempel fungeren om meer deeltijders in dienst te nemen.

Het is interessant om de vraagkant van de deeltijdarbeidsmarkt toe te lichten met een enquête onder Westduitse industriële bedrijven (9). Aan de enquête werkten 4.151 ondernemingen mee. De enquête zocht een antwoord op de vraag hoe groot het potentieel aantal arbeidsplaatsen was dat in principe te splitsen was in deeltijdbanen. De achtergrond voor deze vraagstelling was de verslechterde arbeidsmarktsituatie in Duitsland, zowel op de „markt” voor volledige als die voor deeltijdbanen: er waren ca. 200.000 werklozen die een deeltijdbaan zochten met daartegenover een openstaande vraag naar 20.000 part-timers; verder was er een werkloosheid van 900.000 personen die een volledige baan zochten en een openstaande vraag naar full-time werknemers van 200.000. In de eerste plaats probeerde de enquête uit te vinden in hoeverre bestaande volledige banen zouden kunnen worden omgezet in deeltijdbanen „onder de heersende omstandigheden, zonder bedrijfseconomische nadelen”. Tabel 6 geeft een overzicht van het resultaat.

Het blijkt dat 40% van de bedrijven aangeeft dat splitsing mogelijk is in de productiesfeer; 45% geeft aan dat splitsing mogelijk is in de administratieve sfeer (dat hoeven dus niet dezelfde bedrijven te zijn), maar over het algemeen komen daar kennelijk iets minder banen in aanmerking. Opvallend is, dat het percentage ondernemingen dat splitsing van administratieve functies mogelijk acht, sterk toeneemt met de grootte van het bedrijf, maar dat het percentage van banen sterk afneemt met de grootteklasse. Onze interpretatie is dat communicatie- en coördinatieproblemen mogelijk zo sterk toenemen met de grootte van het bedrijf dat er een toenemende weerstand ontstaat tegen meer deeltijdarbeid.

6) Zie b.v. B. Akkerboom en L. Kootstra, *Naar een herverdeling van arbeid*, in J. Smit, *Naar een vijfjarige werkdag; herverdeling van arbeid over de seksen, Socialisme en democratie*, 1978, nr. 10.

7) Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, *De komende vijfentwintig jaar*, Den Haag, 1977.

8) Couzijn e.a., op. cit.

9) Friedrich e.a., *Zu den Beschäftigungserwartungen, den Arbeitsplatzreserven und zum Potential an zusätzlichen Teilzeitarbeitsplätzen in der Verarbeitenden Industrie und im Bauhauptgewerbe, Mitteilungen aus der Arbeitsmarkt und Berufsforschung*, Vol. 2, 1978.

Tabel 6. Enquêteresultaat over de mogelijkheden tot splitsing van banen in de Westduitse industrie

	Aantal ondernemingen dat aangaf splitsing van banen mogelijk te achten op produktie-niveau (in procenten)	Aantal volledige banen op produktie-niveau dat door deze ondernemingen splitsbaar werd geacht (in procenten)	Aantal ondernemingen dat aangaf splitsing van banen mogelijk te achten op administratief niveau (in procenten)	Aantal volledige banen op administratief niveau dat splitsbaar werd geacht (in procenten)
Grondstoffen- en productie-goederenindustrie	54	15	66	9
Investeringsgoederenindustrie	27	11	38	10
Verbruiksgoederenindustrie	45	15	46	14
Voedings- en genotmiddelen-industrie	36	16	43	15
Totaal	38	13	45	11
waarvan ondernemingen met:				
— 50 werkn. of minder	38	24	28	25
— 50-199 werkn.	37	16	41	14
— 200-999 werkn.	36	11	49	10
— 1.000 werkn. of meer	39	10	50	7

Een tweede reeks van vragen in deze enquête betrof voor- en nadelen van deeltijdarbeid of, zoals Friedrich c.s. stellen, „het toetsen van meer of minder plausibele gemeenplaatsen over hogere kosten enerzijds en hogere produktiviteit van deeltijders anderzijds”. Er werden twee vragen aan de ondernemers voorgelegd, ieder gespecificeerd naar een aantal aspecten. De voor deeltijdarbeid belangrijke aspecten waren: de flexibele inzetbaarheid van het personeel; de produktiviteit per uur; de loonkosten; het aantal bedrijfsongevallen; de kosten voor materiële voorzieningen; de administratiekosten; ziekte en ander verzuim; het verloop; het regionaal aanbod van arbeidskrachten; de sfeer in het bedrijf en ten slotte de belasting van leidinggevende functies. Ten aanzien van deze aspecten werd gevraagd of deeltijdarbeid in vergelijking met full-time arbeid positief, indiffernt of negatief werd beoordeeld. In de tweede plaats werd gevraagd of deze aspecten op zich zelf belangrijk, minder belangrijk of onbelangrijk waren in de kostencalculatie van het bedrijf. In tabel 7 worden de uitkomsten vermeld. Met één kruisje moest het bedrijf de genoemde vragen beantwoorden; in de tabel tellen per onderwerp de percentages dus op tot 100.

Er blijkt dat de bedrijven deeltijdarbeid in vergelijking met full-time arbeid, op basis van de verschillende kostenaspecten overwegend negatief beoordeelen en dat deze aspecten niet onbelangrijk zijn in de kostencalculatie van het bedrijf; er is overigens een niet onbelangrijke minderheid die deeltijdarbeid positief beoordeelt. Aspecten als produktiviteit per uur en flexibele inzetbaarheid van het personeel worden positief beoordeeld en gelden als belangrijk in de kostencalculatie. De resultaten van deze Westduitse enquête onder industriële bedrijven lijken ons van belang voor de Nederlandse situatie. Een redelijk percentage van de bedrijven geeft aan dat splitsing van banen mogelijk is. Het gaat hier om ongeveer 10% van de banen. Er blijkt echter ook dat de financiële drempels om deeltijdarbeid in te voeren vrij hoog zijn. Men kan zich daarom afvragen of in de industrie grote veranderingen te verwachten zijn t.a.v. deeltijdarbeid. De gevoerde discussie over arbeidstijdverkorting en de argumenten die daartegen door werkgevers zijn gebruikt bevestigen naar ons idee enig pessimisme. Aan de andere kant wordt nu van de zijde van de Raad van Centrale Ondernemingsorganisaties naar werkgevers toe bepleit om meer deeltijdarbeid toe te staan, met name om het ziekteverzuim te bestrijden. Voor de dienstensector is geen onderzoekmateriaal beschikbaar. Het huidige hoge percentage deeltijders in dienstverlenende beroepen geeft aan dat er een sterke bereidheid en/of harde noodzaak is om deeltijders in dienst te nemen.

Tabel 7. Voor- en nadelen van deeltijdarbeid in vergelijking met full-time arbeid volgens Westduitse ondernemers

	Belangrijk	Minder belangrijk	Onbelangrijk
Loonkosten:			
positief	6	2	1
indifferent	17	17	6
negatief	36	12	3
Aantal bedrijfsongevallen:			
positief	5	4	11
indifferent	24	34	19
negatief	8	3	2
Kosten voor materiële voorzieningen:			
positief	1	1	0
indifferent	8	21	8
negatief	40	17	4
Administratiekosten incl. werving, selectie, opleiding en vorming:			
positief	1	1	0
indifferent	5	20	8
negatief	32	27	6
Ziekte en ander verzuim:			
positief	18	9	2
indifferent	24	25	6
negatief	11	3	2
Verloop:			
positief	14	9	2
indifferent	14	30	10
negatief	11	8	2
Regionaal aanbod van arbeidskrachten:			
positief	18	19	6
indifferent	7	27	9
negatief	6	5	3
Sfeer in het bedrijf:			
positief	4	3	1
indifferent	24	32	10
negatief	16	7	2
Belasting van leidinggevende functies:			
positief	2	1	0
indifferent	12	37	13
negatief	19	11	5
Flexibele inzetbaarheid personeel:			
positief	34	7	2
indifferent	10	13	5
negatief	20	6	3
Productie per uur:			
positief	32	7	1
indifferent	22	14	4
negatief	16	2	2

Deeltijdarbeid en werkgelegenheid

Behalve ontwikkelingen aan de vraag- en aanbodkant zoals die hierboven zijn besproken, zijn er natuurlijk andere belangrijke factoren die de interactie van vraag en aanbod beïnvloeden. Zo is algemeen bekend dat de werkgelegenheidssituatie van invloed is op de beslissingen van gehuwde vrouwen om al of niet een baan te zoeken. Kwantitatief van groter belang is echter de natuurlijke groei van de beroepsbevolking. De komst van jongeren op de arbeidsmarkt speelt een doorslaggevende rol 10). Belangrijk is daarom de vraag in hoeverre de werkgelegenheidssituatie jongeren ertoe zal brengen te kiezen voor een deeltijdbaan. Mogelijk treedt een soort ontmoedigings-effect op waardoor jongeren besluiten naar een deeltijdbaan te gaan zoeken of, in plaats van naar een deeltijdbaan, naar een volledige baan. In het algemeen is zeer weinig bekend over de relatie tussen deeltijdarbeid en arbeidsmarkt. Deze lacune in kennis betreft met name ook de macro-economische aspecten van de invoering van deeltijdarbeid. In deze paragraaf bespreken we daarom een aantal elementen die de uitkomst van een kosten-batenanalyse op macro-economisch niveau bepalen.

Concurrentie tussen part-timers en full-timers is een potentiële bron van conflicten en is voor de vakbeweging soms aanleiding geweest deeltijdarbeid argwanend te bekijken. De bonden in de detailhandel hebben bijvoorbeeld gesteld dat het groeiend aantal getrouwde vrouwen een bedreiging vormt

10) Centraal Planbureau, *Omvang en samenstelling van het trendmatig arbeidsaanbod 1975 en 2000*, Monografie no. 22. Staatsuitgeverij, Den Haag, 1978.

voor (jongere) werknemers in de detailhandel met een volledige baan. De mogelijkheid van concurrentie met full-timers verschilt per bedrijfstak, maar is zeer belangrijk vanuit werkgelegenheidsoogpunt. Voor bedrijven waarin het werk is geconcentreerd in bepaalde piekuren, is het uit rendementsoogpunt vermoedelijk noodzakelijk over te gaan op deeltijders. Het aantrekken van deeltijders om de Wet op het minimumloon te ontduiken is echter een bedreiging voor full-timers. Behalve in piekuren kunnen deeltijdarbeiders ook worden ingezet om de organisatie efficiënter te doen verlopen, hetgeen per saldo minder werkgelegenheid betekent. Het op een dergelijke manier stroomlijnen van de organisatie wordt overigens mede ingegeven door de grotere prestatie van deeltijders per productief uur.

Ten aanzien van de relatie tussen deeltijdarbeid en werkloosheid is reeds vaak gewezen op het feit dat de creatie van deeltijdbanen additioneel aanbod uitlokt: er kan een groot potentieel aan gehuwde vrouwen worden aangeboord. Men kan zich op het standpunt stellen dat aldus een zekere hoeveelheid verborgen werkloosheid manifest wordt, maar voor het functioneren van de markt heeft dat grote gevolgen; een mogelijke toename van het aanbod betekent op zijn minst een stijging van de frictiewerkloosheid 11).

Vanzelfsprekend kan, in geval van een overschot aan banen, de invoering van deeltijdarbeid ook een oplossing bieden voor knelpunten en daardoor een positief effect hebben op de (regionale) werkgelegenheid. DAF in Borne en Free BV in Oude Pekela doen op dit moment interessante experimenten in deze richting.

Migratie en arbeidsmarktproblemen hangen nauw met elkaar samen 12). Deeltijdarbeid kan tot gevolg hebben dat de mobiliteit afneemt. Hierbij kan men denken aan het feit dat als verscheidene personen binnen een gezin (of andere samenlevingsvorm) een betaalde baan hebben de mobiliteit zal afnemen. B.v. bij de overplaatsing van de Centrale Directie van de PTT naar Groningen spelen deze argumenten een belangrijke rol. In het algemeen kan dalende mobiliteit leiden tot stagnatie op de arbeidsmarkt.

De belangrijkste macro-economische factor is vermoedelijk een veranderend inkomens- en bestedingspatroon. Van Buuren 13) heeft aandacht geschonken aan dit probleem. Hij meent dat de substitutie van gehuwde vrouwen voor WAO-ers, die nu gaande is, belangrijke gevolgen zal hebben voor het consumptiepatroon. Het leidt tot een verlaging van de collectieve-lastendruk en tot een toename van het bruto nationaal produkt. Kwantitatief onderzoek hiernaar is niet gedaan, maar een modelmatige onderbouwing van deze verschuivingen zou zeer op haar plaats zijn. Voor Amerika deed Strober onderzoek naar de verschillen tussen gezinnen waarin de vrouw buitenshuis werkte en waarin de vrouw dat niet deed 14). Haar probleemstelling was: hoe besteden gezinnen waarvan de vrouw een baan heeft, hun inkomen, wat is de verhouding tussen consumptie en inkomen en wat is de verhouding tussen duurzame consumptiegoederen en inkomen. Haar conclusie is dat de laatste verhouding gelijk blijft, als de vrouw een baan neemt maar dat de consumptieverhouding hoger ligt. Zonder dit verder uit te werken stelt zij dat deze uitkomsten belangrijke gevolgen hebben voor werkgelegenheid, prijsstabiliteit en economische groei.

Vraag naar en aanbod van deeltijdarbeid in de provincie Groningen

Zoals in de inleiding is vermeld, spitste een deel van ons onderzoek zich toe op de rol die deeltijdarbeid zou kunnen vervullen op de Groningse arbeidsmarkt. Daartoe hebben wij eveneens vraag- en aanbodfactoren en de interactie tussen vraag en aanbod voor de Groningse situatie onderzocht. Over het algemeen kwamen wij niet tot andere conclusies dan de in de bovenstaande paragrafen genoemde. Twee zaken zijn echter nog vermeldenswaard. Wat betreft aanbodfactoren verwachten wij voor de provincie Groningen een stijging van

het aanbod van vrouwen op de deeltijdarbeidsmarkt, omdat vanwege de hoge WW- en WAO-percentages vrouwen additioneel inkomen willen verwerven. In de tweede plaats hebben wij de Duitse enquête zoals vermeld in tabel 7 voor Groningen herhaald. Het betrof een niet-representatieve enquête onder 22 bedrijven en instellingen. De uitkomsten kwamen vrijwel volledig overeen met de uitkomsten van de Westduitse enquête.

Deeltijdarbeid: instrument voor herverdeling van arbeid?

Als het gaat om herverdeling van arbeid zijn er twee groepen te onderscheiden die door middel van herverdeling een plaats in het arbeidsproces zouden willen innemen. De eerste groep bestaat uit personen die in de komende jaren het aanbod van deeltijdarbeid zullen vormen: gehuwde vrouwen, een kleine groep mannen die meer vrije tijd wensen, gedeeltelijk afgekeurde WAO-ers, ABP-ers en AAW-ers en verder één-ouder-gezinshoofden. (We weten weinig af van de komende jongere generatie in de beroepsbevolking.) Een tweede groep wordt gevormd door langdurig werklozen die onder de huidige omstandigheden geen kans maken op een baan en door middel van herverdeling weer aan het werk zouden kunnen komen.

Het huidige deeltijdarbeidspatroon wordt echter gedomineerd door gehuwde vrouwen en naar wij aannemen zal dit in de toekomst ook zo blijven. Dit betekent dat met het stimuleren van deeltijdarbeid het doel van herverdeling van arbeid slechts gedeeltelijk wordt bereikt. Het zou zelfs zo kunnen zijn dat met het louter stimuleren van deeltijdarbeid de werkloosheid alleen maar toeneemt. Met nadruk zeggen wij „zou kunnen”, omdat we in feite weinig weten over de relatie deeltijdarbeid en werkloosheid, met name gericht op veranderende inkomens- en bestedingspatronen en daaruit voortvloeiende werkgelegenheidsmutaties.

Daarnaast benadrukken wij de mogelijkheid dat een werkende elite zou ontstaan van gezinnen of samenlevingsverbanden waarin twee partners werken. Over de activiteiten van de partner van gehuwde vrouwen die zich op de arbeidsmarkt aandienen is echter geen materiaal beschikbaar. Denkbaar is dat het vooral gaat om vrouwen van werklozen en WAO-ers.

Voor ons is duidelijk dat de huidige substitutie van WAO-ers en langdurig werklozen door part-timers, samen gaand met een substitutie tussen beroepsgroepen, grote veranderingen teweegbrengt. Meer deeltijdarbeid is dan in het algemeen niet per definitie een verbetering. Herverdeling vergt derhalve een instrumentarium om de verdeling van arbeid rechtvaardig te doen verlopen. Andere vormen van arbeidstijdverkorting die een veel algemenere werking hebben, zouden moeten worden afgewogen tegen het bevorderen van deeltijdarbeid.

Anne van der Veen
Siebe Ije Roosma

11) B. Niemi, The female-male differential in unemployment rates, in: A. H. Amsden (red.), *The economics of women and work*, Penguin, 1980.

12) C. P. A. Bartels en M. W. van Koldam, Migratie en arbeidsmarkt (I), *ESB*, 16 juli 1980; en C. P. A. Bartels en P. M. de Jong, Migratie en arbeidsmarkt (II), *ESB*, 23 juli 1980.

13) A. J. van Buuren, WAO-ers gaan, gehuwde vrouwen komen. Een lastenverlagende macro-substitutie, *ESB*, 31 mei 1978, blz. 543.

14) M. H. Strober, Wives' labour force behaviour and family consumption patterns, in: A. H. Amsden (red.): *The economics of women and work*, Penguin, 1980.